

HERINNERINGEN EN PORTRETTE

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 73

MARINA TSVETAJEVA

HERINNERINGEN EN PORTRETTE

VERTAALD, GEANNOTTEERD
EN MET EEN NAWOORD DOOR
CHARLES B. TIMMER

AMSTERDAM · UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS

Copyright © 1981
B. V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.*

Omslagillustratie: portret van Marina Tsvetajeva,
opgenomen in het opstel *Ruská literatura od roku 1900*
van Dr. Fr. Kubka

Druk: Geuze & Co's Drukkerij BV, Dordrecht

ISBN 90 295 4936 X

INHOUD

HERINNERINGEN

- Het huis bij Oude Pimen* 9
Flagellantenvrouwtjes 63
De duivel 73
Het sprookje van moeder 99
Mijn Poesjkin 107
Moeder en muziek 157
Vader en zijn museum 189

PORTRETTE

- De geschiedenis van een opdracht* 211
Epos en lyriek in het huidige Rusland 240
Een geest in ketens 271

NAWOORD 339

- Bibliografische notities* 351
Aantekeningen 352

HERINNERINGEN

Voor Vera Moeromtseva*—

‘Uit dezelfde wortels als ik’

I Grootvader Ilovajski*

Geen collectieve grootvader als ‘opa Krylov’ of ‘opa Andersen’, maar een allerechteste, alleen geen eigen, maar een stiefgrootvader.

‘Mama, hoe komt het dat Andrjoesja twee grootvaders heeft, en wij maar één?’

Ik herinner me de vraag, het antwoord niet, het is er misschien ook nooit geweest, moeder kon immers niet de waarheid vertellen en zeggen: ‘Omdat mijn vader, jullie grootvader, Aleksandr Danilovitsj Meyn als grootmoedig en rechtvaardig man de kleinzoon van een ander zeker niet minder liefde zal schenken, hem in ieder geval net zo zal verwennen en knuffelen als zijn eigen kleindochtertjes, terwijl de grootvader van Andrjoesja als de al oude en stugge man die hij is amper van zijn enige kleinzoon kan houden.’—Zo kwam het dat Andrjoesja ‘twee grootvaders’ had, maar Asja en ik slechts één.

Onze grootvader is beter. Hij brengt bananen mee—en wel voor iedereen. Grootvader Ilovajski alleen gouden muntjes en die uitsluitend voor Andrjoesja, direct in zijn hand gestopt—soms zelfs eraan, zonder iets te zeggen of hem ook maar aan te kijken en dat alleen op zijn verjaardag of met Kerstmis. Mama pakt Andrjoesja die gouden muntjes meteen weer af.—‘Avgoesta Ivanovna, ga Andrjoesja z’n handjes even wassen!’

—‘Maar dat muntje was toch ganz neu!’—‘Er bestaat geen schoon geld.’

En zo is het ons kinderen bijgebleven: geld is vuil. Zodoende is grootvaders geschenk aan Andrjoesja niet alleen geen bron van vreugde geweest, maar eerder een van afschuw: een extra keer handen moeten wassen die de Duitse toch al *schoongeboend* had. Het gouden muntstuk rolt daarop in een aparte ‘Ilovajski’-spaarpot en niemand denkt er meer aan, totdat het weer eens goud-dag is. (Op een mooie dag was de hele spaarpot met alle er tien jaren lang in opge-

potte Ilovajski-goudstukken verdwenen en als iemand daarom treurde, dan niet Andrjoesja. Goud betekende voor ons van jongsaf aan dus niet alleen vuil, maar ook een holle klank.)

Onze grootvader komt ons per paard en wagen bezoeken en neemt ons dan mee naar Petrovskoje-Razoemovskoje*. Andrjoesja's grootvader neemt niemand voor een uitje mee, omdat hij zelf nooit ergens naar toe rijdt, hij loopt altijd. Vandaar dat hij zo'n hoge leeftijd heeft bereikt, zeggen oudere mensen. Onze grootvader brengt uit het buitenland speelgoed voor ons mee, dat je kunt opwinden zoals bij voorbeeld laatst nog voor Andrjoesja uit Karlsbad een speelgoedjongetje dat op een muur klimt. Maar in bijzijn van grootvader Ilovajski kan zelfs het levende jongetje Andrjoesja geen pink verroeren, net of de veer in hem meteen al was gesprongen. Na elk bezoek van hem sist en lispelt en fluistert ons oude 'Drievijver'-huis met al zijn gangen en portalen: 'Het miljoenenmannetje... (njanja) — Millionär... (de Baltische *bonne*) — en gezamenlijk een chouchouchou — Androuschá — Andrjoesjetjska — reicher Erbe — erfgenaam...' Die woorden klinken ons, de zevenjarige, de vierjarige en de tweejarige, zinloos in de oren en blijven ons alleen als louter magie bij, net als grootvader Ilovajski zelf op zijn Weense stoel midden in de salon, dikwijls zelfs zonder dat hij zijn grote, tot devloer reikende pelsjas heeft uitgetrokken — hij kende de kou in de benedenverdieping van het 'Drievijver'-huis drommels goed, het was immers *zijn* huis dat hij als bruidsschat aan Varvara Dimitrijevena, zijn dochter had meegegeven, toen die met mijn vader in het huwelijk was getreden.

Verder dan die salon kwam grootvader Ilovajski nooit en hij zat ook nooit op de ronde, groene sofa in de salon, altijd op die kale stoel midden op het kale parket als op een eiland. Dan prikte hij met zijn vinger in de lucht naar het op hem toekomende en naast hem plaatsnemende meisje: 'Wie ben jij ook weer — Marina of Asja?' — 'Asja.' 'A-ha-a-a.'

'A-ha-a-a.' Geen goedkeuring, geen verbazing, zelfs geen zweem van dat het tot hem doordrong. Niets. Daar stond tegenover dat hij ook in ons geen gevoel opwekte — zelfs geen angst of beklemming. Wij *wisten* dat hij ons niet zag. De tweejarige, vierjarige en zevenjarige wisten dat zij voor hem niet *bestonden*. En wij bekeken hem even

vrij en onbevangen als het standbeeld van Poesjkin op de Tverskoj-boulevard. De enige uitwerking die hij op ons had — zoals die trouwens van ieder standbeeld uitging — was daar in die kamer die van een langzame, pijnloze, diepe stijfkramp die ons eerst verliet bij het kraken van de voordeur. Als grootvader Ilovajski nooit zou zijn vertrokken — zouden wij nooit meer in beweging zijn gekomen.

In het voorjaar werden op het toneel van onze groene, met populieren omgorde Drievijver-binnenplaats de met ijzer beslagen Ilovajski-hutkoffers naar buiten gesleept, de bruidsschat van Andrijoesja's overleden moeder, de mooie Varvara Dimitrijevna, de eerste liefde, de eeuwige liefde, het eeuwige verdriet van mijn vader.

Een rood schoenetje (zo spraken wij als kind) met een hak zo hoog als de voet lang was ('nou, die had toen wel een heel kleine schoen!' roept het kamermeisje Masja verbaasd uit) — een berg van zwarte kant, een witte sjaal die met zijn franje langs de vloer sleept, een rode met koralen bezette kam. Zulke dingen hadden wij bij *onze* moeder, Marija Aleksandrovna Meyn nooit gezien. Nog meer koraal: een halsketting van zeven rijen bloedkoralen. (Moeder, tegen de tweejarige Asja: 'Zeg eens "koralenketting", Asja!') Het moest je een prettig gevoel geven die in je hand te nemen. Maar je mocht er niet aankomen. En dan die rode peertjes — als oorbellen. En dan dit, met rood vuur en zelfs wijn van binnen — granaten. ('Zeg eens: "een granaten armband", Asja.' — 'Arrem-band'.) En dan een koralen broche in de vorm van een roos. De koralen kwamen uit *Neapel*, de granaten uit *Bochmen*. Granaten, granaatappels, die kun je eten. En dan dit, een vreemd woord, *blonde*. Zijden kant, van een overgrootmoeder, Mamaka — van Roemeense herkomst. Alles volslagen zinloos, louter magie. ('Ze zeggen dat ze een actrice was, in de schouwburg heeft gezongen...' fluistert Masja onze Baltische *bonne* toe. 'Onze mijnheer heeft haar verschrikkelijk gemist, zeggen ze.' — 'Dummheiten,' onderbreekt de basstem van de Baltische haar, want die waakte over de eer van het huis — 'gewoon een rijke dochter van een rijke vader. Maar zingen deed ze als een vogeltje, voor haar eigen plezier.') Verzengend heet fluweel, een jongenspakje. Een daarin uitgedost jongetje heet een page. (Zo noemen ze overigens ook een zwart koord met een slangekop om een rok op te houden.) En dat lange mes heet een rapier. *Faille*, *moiré*, *fermoir*; doosjes, etuitjes...

En waar het allemaal naar rook, naar patchoeli. Andrjoesja overtuigt zich ervan dat er geen tweede mes voor de dag zal komen en huppelt op een 'Steckenpferde' rond. Ik zeg bedeesd tegen moeder: 'Mama, wat... wat mooi allemaal!' — 'Ik vind van niet. Maar we moeten het bewaren, het is immers Ljora's* bruidsschat.' — 'Wat een zilveren sneeuw!' — 'Dat is naftaline. Tegen de motten.' Naftaline, motten, bruidsschat, patchoeli, volslagen zinloos, louter magie.

Later verscheen op onze groene populierenbinnenplaats het karkas van een fiets. Ik zeg: karkas, omdat ik, toen ik wat groter was, hem op de eerste blik herkende in het allereerste van die mateloos hoge dieren met mateloos lange halzen en ver van de aarde af staande poten die alleen in de vorm van een skelet bestaan en ook dan nog alleen op een plaatje (net als zulke fietsen). 'De prehistorische fiets van een historicus!' schatert, ja dreunt zelfs de student en vrijdenker Goeljajev die Andrjoesja voor de voorbereidende klas van het Zevende Gymnasium en onze zuster Ljora onder veel misbaar tot zijn aanstaande vrouw klaarstoomt. Het was het eerste model van een fiets, geschonken, of liever: achtergelaten (of simpelweg: in de steek gelaten!) door een weinig scheutige grootvader aan zijn voor de wetenschap rijp geworden kleinzoon. Voor zichzelf heeft grootvader zich een nieuwe fiets aangeschaft. Het moeilijkste en zelfs onbereikbare voor de negenjarige jongen was om op die fiets te gaan zitten. Het tweede probleem was erop te rijden: zijn voet bleef wel een halve meter van het pedaal af. Het enige wat hij als resultaat kon bereiken was in het zadel te zitten, want het karkas was een driewielig voertuig, onwrikbaar solide en het had een gemakkelijke zit. De huisbevaarder Matvej reed de fiets met Andrjoesja erop dan over de binnenplaats rond. Asja of mij is nooit de eer te beurt gevallen op dat gewijde Ilovajski-zadel te mogen zitten. Dat hadden wij ook niet verwacht. Al het Ilovajskische in ons huis, vanaf de snuisterijen van het kostschoolmeisje Valerija tot en met de ichthyosaurus van Andrjoesja was voor ons, die *alleen maar* Tsvetajevs waren, taboe. Het was een huis van stilzwijgende geboden en verboden. Later deed *net zo'n* soort geweer zijn intrede in ons huis. En *net zo'n* soort verrekijker. Je kunt zeggen dat grootvader Ilovajski uit zijn spullen groeide als een kind uit zijn schoenen, alleen in een omgekeerde verhouding: het grotere werd bij hem ingeruild voor iets kleiner. Overigens bleken

later de fiets, het geweer, de verrekijker, het enige te zijn geweest dat hij zijn kleinzoon heeft nagelaten. Heel de rest (de miljoenen — met of zonder aanhalingstekens) heeft de Revolutie geërfd.

Ilovajski woonde aan de Malaja Dimitrovka, in de steeg bij Oude Pimen. Asja en ik zijn nooit bij Ilovajski thuis geweest,* we hebben over zijn huis alleen verhalen gehoord. Vader tegen moeder: 'Je bent er al een maand niet meer geweest, de vijfde vrijdag, begrijp dan toch: een belediging! — overwin jezelf, lieve, het moet...' — 'Dus weer daar in die hoekkamer gaan zitten om de hele avond *vint* te spelen!' — En dat 'vint'* spelen ze zo: in het midden van de kamer staat een tafel op een draaischroef, de gasten zitten er omheen, draaien de tafel en wie hem het verst draait heeft gewonnen. Het spel heet ook 'tafeldraaien' en daar houdt het kostschoolmeisje Ljora zich in gezelschap van de jonge Ilovajski's mee bezig, nadat ze voor ons de deur op slot hebben gedaan. Een saai spel, gruwelijk zelfs, want je mag volgens moeder tot middernacht niet van je plaats komen of ook maar ophouden: in de deur van de hoekkamer staat grootvader Ilovajski die je niet laat gaan. Later, toen ik begreep dat 'vint' een kaartspel was, moest ik ook denken aan moeders woorden: 'Wenn die Menschen keine Gedanken zum Austausch haben, tauschen sie Karten aus', en nog later vond ik die woorden *terug* bij Schopenhauer. 'Wat doe je eraan, mijn beste, je kunt de mensen niet veranderen, maar je hoeft ze niet voor het hoofd te stoten...' zuchtte vader, wie iedere tafel compleet onverschillig liet, behalve zijn schrijftafel.

Andrjoesja ging niet graag naar de Ilovajski's. Hij heeft daar geen leeftijdgenoten en hij komt terstond in de klauwen van grootvaders tweede vrouw terecht, Aleksandra Aleksandrovna, die hij zo ook met voor- en vadersnaam aanspreekt. Aleksandra Aleksandrovna, geboren Kovrajskaja, is dertig jaar jonger dan grootvader en, zoals de volwassenen beweren, nog steeds een schoonheid, maar naar onze smaak is het omgekeerde het geval, want ze heeft een boosaardig gezicht, een neus met op zekere manier dichtgeknepen neusgaten en een dito door die dichtgeknepen neusgaten klinkende stem. En wat haar 'moedervlekken' aangaat — dat zijn gewoon strepen, of ze chocolade heeft gegeten en haar mond boven haar lip niet heeft afgeveegd. Ze loopt altijd in 'kippedracht' rond, dat wil zeggen, in een klein ruitje, zwart en wit, bruin met wit, grijs met wit, waarvan het

je als je er lang naar kijkt voor de ogen gaat schemeren en je moet er wel lang op turen en er je ogen dof op staren tot aan die gespikkelde rokzoom, onder haar allesziende zwarte oog—in tegenstelling tot zijn lichtblauwe nietsziende blik. Ze is helemaal ingeregen, opgedirkt, of zoals de volwassenen zeggen *tirée à quatre épingles* en zo strooit ze dan 'haar speldeprikken' rond, waardoor ze, samen met die *quatre épingles* van haar, de indruk wekt van een speldenkussen.

Maar de kinderen van Aleksandra Aleksandrovna zijn heel aardig. Er zijn er drie: de bruinogige Nadja, de zwartogige Serjozja en de heel mooie, mollige Olja met ogen die ze bij ons thuis 'vergeetme-nietjes' noemen.

Dimitri Ivanovitsj Ilovajski is tweemaal getrouwd geweest. Zijn eerste vrouw en alle drie de kinderen uit zijn eerste huwelijk zijn overleden. Ik herinner me nog uit het familiealbum de prachtige foto's van die jongens (in die familie bloeide de schoonheid!). Als laatste van dat eerste gezin stierf de reeds genoemde Varvara Dimitrijevna. Maar de dood wist van geen ophouden. In 1904 gebeurde het dat ook de zo mooie Nadja en de knappe Serjozja (tweëntwintig en twintig jaar oud) de een na de ander op de tafel bij Oude Pimen opgebaard lagen. De laatste dochter, Olja, overkwam iets wat voor Ilovajski erger was dan de dood: ze had zich naar Siberië laten schaken door een man van joodse afkomst en is daar toen met hem getrouwd.

1906. Asja en ik zijn na het verlies van onze moeder* lang in het buitenland geweest, daar opgegroeid, vervreemd en toen naar ons huis aan de Drievijversteeg teruggekeerd. De grote salon, waar in onze afwezigheid alleen een driekwart portret in kleuren van Andrjoesja's moeder was bijgekomen (een portret van noodlottige betekenis in het leven van *onze* moeder), met midden in de salon de Weense stoel en op de kale stoel, onder de bruine, zo mooie oogopslag van de overledene in de golven van zijn zwarte bontjas, midden op de kale vloer als midden in een kaal veld—grootvader Ilovajski. De opgerichte vinger, de blikkerige, niets ziende ogen. — 'Wie van de twee ben jij ook weer: Asja of...?' — 'Marina.' — 'Aha-a-a...' En dat hij ons niet herkende kwam niet doordat hij ons zoveel jaren niet had gezien, maar doordat hij ons nooit echt had gezien, dat wil zeggen, het gezicht niet met de naam in verband bracht en

dat deed hij niet, omdat het hem niets kon schelen. Het vragen naar de naam (wie van de twee is wie) hoorde immers zuiver tot de functie van de historicus: — *mettre les noms sur les figures* en die namen werden dan prompt vergeten, als zij niet historisch waren. Tot de 'historische data', dat is, die van Asja's en mijn leeftijd, heeft Ilovajski het nooit gebracht. Of daar nu een vijfjarige of een vijftienjarige Marina voor hem stond ging hem niet aan, zolang zij geen Mnisjek* was, terwijl hij zelf een tachtig en meer winters telde!

'Een gek huis, dat van grootvader,' vertelde onze halfbroer Androesja, die al die jaren bij de Ilovajski's had gewoond. — 'Zij stoken beneden en altijd 's nachts, op blote voeten kun je nergens een stap doen, je huppelt op en neer als in de hel! En opa zelf slaapt op zolder zelfs bij strenge vorst met een open raam, en daar heeft hij ook Nadja en Serjozja toe gedwongen, misschien zijn ze daaraan ook doodgegaan. En hij eet niets, de hele dag alleen drie zwarte pruimen en twee kommen havermeelpap. En hij slaapt de hele nacht niet en laat ook haar niet slapen — hij zit of te schrijven, of hij ijsbeert door de kamer, pal boven mijn hoofd — aldoor maar op en neer, op en neer. Als hij even ophoudt, betekent het dat hij aan het schrijven is. Als ik naar school moet, gaat hij naar bed, kom ik voor de lunch thuis, dan zit hij alweer te schrijven. En wat hij daar allemaal bij elkaar schrijft? "Ik werk het," zegt hij, "tot de laatste dagen toe bij." Tot wat voor laatste, als de dag van vandaag toch de *laatste* is, dunkt me? En morgen weer een laatste!.. Zo kom je immers nooit klaar... Maar gezond dat hij is! Hij rijdt nog steeds paard en zoals hij op de hoorn kan blazen — je gehoorvliezen barsten ervan! Zelf slapen doet hij niet, maar wel jaagt hij anderen naar bed. Toen Nadja en Serjozja nog leefden, kwamen er nogal wat jonge mensen over de vloer, dan werden er spelletjes gedaan of de toekomst voorspeld, maar klokslag tien uur, op het hoogtepunt van de pret, verscheen op de drempel grootvader Ilovajski in zijn kamerjas. Hij komt dichterbij, blaast de ene kaars na de andere uit, totdat er nog maar één over is. Die laat hij branden. En zonder iets te zeggen loopt hij de kamer uit. Met andere woorden: mensen, jullie moeten opkrassen. Goed, de lui maken in de vestibule nog wat herrie met hun overschoenen om hem te laten merken dat ze aan het opkrassen zijn, maar als hij zich dan naar zijn zolderkamer terugtrekt, komen ze allemaal weer binnen en dan be-

gint de fuif eerst goed, alleen — alles muisstil...'

Tegen ons, Asja en mij, is er toen overigens één vraag bijgekomen, eigenlijk zelfs twee. 'Je bent op het gymnasium?' — 'Ja.' — 'Welk leerboek gebruik je?' — 'Vinogradov (variant: Wipper).' — Een ontevreden: 'Hmmm...'

Maar Ilovajski is mij op menig examen van dienst geweest. Op een keer, toen ik zijn leerboek opensloeg, viel mijn oog op de volgende, onder aan de pagina 'petit' gedrukte opmerking: 'Mithradates verloor in de Pontische moerassen zeven olifanten en een oog.' Dat van dat ene oog beviel me. Een oog kwijt, maar het feit zelf vereeuwigd! Ik wil maar zeggen, dat dit oog artistiek goed gezien was! Immers, wat is kunst anders dan het vinden van verloren dingen, dan de vereeuwiging van verliezen?

Ik las verder, wat ervoor en wat erna kwam, oude geschiedenis en middeleeuwen en nieuwe geschiedenis en raakte er al gauw van overtuigd dat ik alles wat hij schreef ook zág, ja dat alles bij hem — oog was, waarbij vergeleken heel die onverteerbare 'klassenstrijd' van onze Potocki's, Alferovski's enzovoort van de liberale gymnasia zich geheel zonder ogen, zonder gezicht afspeelt en niet meer is dan een troep mensen bij elkaar, die allemaal vechten. Maar bij hem zijn het *levende* mensen, levende keizers en keizerinnen — en niet alleen maar keizers: ook monniken en sluwe diplomaten en rovers!... — 'U hebt u uitstekend geprepareerd. Welke bronnen hebt u gebruikt?' — 'Ilovajski.' — De liberale pedagoog gelooft zijn oren niet: 'Wat? Maar zijn leerboeken zijn toch hopeloos verouderd! — (Pauze, gevuld met diverse overwegingen) — In ieder geval bent u voortreffelijk op de hoogte. En ondanks een zekere eenzijdigheid van uw kennis geef ik u een...' — '... een vijf,' zeg ik hem in gedachten voor. Die zelfde truc heb ik op alle gymnasia waar ik ben geweest uitgehaald en ik was telkens weer op een nieuwe school. Zo bleek dat die bij hele schoolgeneraties zo verfoeide 'Ilovajski' voor mij, schoolmeisje van een liberaal tijdperk, meer dan eens de bron is geweest die een vijf opleverde.

De tweede vraag die Ilovajski Asja en mij was gaan stellen luidde: 'Heb je mijn *Kremlin* gelezen?' — 'Ja.' — 'Waarover schrijf ik dan?' — 'Over de joden.' — 'En wat schrijf ik over die smouzen?' — 'Dat u ze niet erg mag.' (Een schim van spot, en met een niet weer te geven

schampere onderstreping:) 'Dat ik ze *niet erg mag!*..'

Zijn eigen kleinzoon Andrjoesja voelde hij ondertussen nauwkeuriger aan de tand en—sluwer.—'Je moet van hem overal een antwoord op weten! Een regelrechte ondervraging! Per slot heb ik dat boek toch niet geschreven! Of moet ik het soms uit mijn hoofd leren?'—klaagde Andrjoesja zijn nood bij ons.—'Ik heb het tegen hem over Duitsers en hij tegen mij: Lijflanders. Voor mijn part zijn het Finnen! Gisteren heeft hij me een uurlang vastgehouden!'

Het maandblad *Kremlin* had een éénhoofdige redactie, één enkele medewerker, één abonnee en één verspreider—Ilovajski. (Hij bezorgde elk nieuw nummer zelf bij zijn kennissen en familie.) Wel heeft ook hij aan den lijve moeten voelen dat er boven hem een censor stond, want in 1905 werd *Kremlin* na drie waarschuwingen opgeheven als gevolg van een te openhartige en te ongezoeten kritiek door de historicus Ilovajski op het historische gebaar van de laatste tsaar van het Russische rijk in oktober 1905.* Ik herinner me een aantekening in het prille dagboek van mijn moeder (ongeveer 1895): '...was op de lezing van D.I. over het op Michail Romanov gedane beroep om de troon te bestijgen, een lezing in aanwezigheid van de Keizerlijke Familie. Volgens Ilovajski zou Michail Romanov tot de troon zijn uitverkoren uit hoofde van zijn onbenulligheid. Dapper gezegd, maar in bijzijn van leden der keizerlijke familie een onhandige zet.' Overigens heeft Ilovajski zijn onvervaardheid en zijn radicale afwijzing van alles wat zich aan hem niet eens en voor goed als waarheid en als plicht voordeed, in een veeleisender tijdperk dan 1905 kunnen demonstrenen. 'De waarheid tegen tsaren wil met een glimlach zijn gesproken.'*—Op Ilovajski's gezicht heb ik nooit een glimlach gezien. Ik vraag mij af of de tsaren die ooit hebben gemerkt. Maar de waarheid kregen zij wél te horen.

Het maandblad *Kremlin* mocht uiteraard een poos later weer verschijnen en Dimitri Ivanovitsj Ilovajski is rustig doorgegaan er de huizen van zijn schatplichtigen mee te overstromen. Wat mij van mijn enige bezoek* aan het huis der Ilovajski's als enige indruk is bijgebleven zijn de stapels van *Kremlin* in de diepe niches der vensters, stapels zo hoog als het bovenkruis van het raam en die niet allegorisch, maar fysiek de hele wereld en het daglicht voor de bewoners en bezoekers afsneden. Ik verzoek u die kamer, die half onder de

grond lag en Godoenov-achtige booggewelven had, te onthouden.

Hij was een er nog knap uitziende oude man. Van flink postuur, breed in de schouders, op negentigjarige leeftijd rechter dan een geweerloop, met een rechte neus, een scheiding opzij en lokken à la Toergenjev, ook diens edele voorhoofd met daaronder ijskoude, grote, borende ogen die alleen een blikerige glans kregen, wanneer zij op iets levends waren gericht.

Ik doe mijn ogen dicht en zie: onze kleine Drievijver-vestibule, op de drempel van de voordeur de oude man in een enorme pelsjas en tegenover hem een bedremmeld dienstmeisje dat in tien jaar niet aan hem heeft kunnen wennen. — ‘Masja, zo heet je toch? Dien dan bij je mevrouw aan dat de heer van Oude Pimen er is. Dat hij haar de *Kremlin* is komen brengen.’

II *Het huis bij Oude Pimen*

Het was een aan de dood gewijd huis. Aan alles in het huis kwam een eind, behalve aan de dood. Behalve aan de ouderdom. Aan alles: schoonheid, jeugd, charme, leven. Aan alles in dat huis kwam een eind, behalve aan Ilovajski. De onbuigzame oude man had het besluit genomen te zullen leven. ‘Er is een tijdperk begonnen dat mij nieuw is... Alle kinderen heb ik begraven, maar zelf... mijn twintigjarige zoon ligt in de aarde, maar ik zeventigjarige loop erop rond...’ Onder zulk gemurmel en zelfs gepruttel leefde hij verder.

Toen ik vele jaren later Farrère's *Hommes vivants* las, dacht ik (God vergeve het mij, het is een zonde) niet aan Dimitri Ivanovitsj Ilovajski, maar zag ik hem voor mijn ogen. Het boek is in zijn bedoeling om aan het schrikken te maken grof werk. Honderdjarige oude mannen beloeren in een stenen woestijn jonge reizigers, lokken ze naar zich toe en tappen hun bloed af, waarvan ze leven. Dimitri Ivanovitsj heeft niemands bloed gedronken, nee, op zijn manier hield hij zelfs van kinderen, maar de vergelijking blijft toch opgaan: zo'n hoge leeftijd, op zichzelf al een zeldzaamheid, krijgt bij zoveel sterfgevallen van eigen kinderen iets monsterlijks. Zijn eerste vrouw, twee jongens en een dochter; de zoon en dochter uit zijn tweede huwelijk... Het leek een pestilentie die alles wat jong was trof. Die alleen hem spaarde.

Ilovajski kreeg bij ons thuis, maar ook in zijn eigen huis dikwijls het verwijt te horen dat hij zo stug, zelfs hardvochtig was. Maar nee, hardvochtig was hij niet, wel onbuigzaam, met een nek die zich voor niets, onder niets, of over niets zou buigen, behalve over zijn eindeloze werk. Hoeveel waarschuwingen had hij niet gekregen, zou je zeggen! Wanneer je de hoogmoed niet de kop weet in te drukken, de macht niet opgeeft, dat is, niet voor het naakte feit weet te wijken, zullen ook die sterven. Allen zullen sterven. Maar zijn ogen zagen iets anders. Zij zagen de zin niet in van lijken die na elkaar op tafel werden opgebaard. De historicus zag in zijn huis en in zijn leven geen *geschiedenis*. (Maar wellicht ging het niet om geschiedenis, maar om het alleen voor de dichter toegankelijke noodlot?) Het enige evidente in zijn ogen was: zijn ouderlijke macht en de onfeilbaarheid der daaruit voortvloeiende decreten. De dood was een door God gezonden ramp. Geen seconde lang voelde de oude man zich schuldig. Trouwens—was hij het soms?

Over de kinderen lag het noodlot van een vroege dood. Nee, glimlach nu niet—zoiets komt voor. En net als in de mythe was Ilovajski misschien alleen maar het werktuig. (*Chronos moest zijn kinderen opeten.*) Er is sprake van schuld, wanneer schuld erkend wordt. Gebeurt dat niet, dan is het geen schuld, al kan het de dood brengen. Maar Ilovajski leefde—in Ilovajski leefde een niet te overtreffen besef van rechtvaardigheid. Hoe kun je zo'n onfeilbaarheid beoordelen?

Ja, misschien was dat wat allen voor levenswil hielden in werkelijkheid de dwang van het boven hem hangende lot, een lot omgekeerd aan dat van zijn kinderen: het lot van een lang leven, omgekeerd aan het kortstondig bestaan van zijn kinderen, een lang leven, tot een vervloeking geworden (*Sibylle, niet in staat om te sterven*).

En daar alles mythe is, omdat de niet-mythe niet bestaat, er buitende-mythe niets bestaat, een uit-de-mythe niet bestaat, aangezien de mythe alles geanticipeerd en voor goed gebeeldhouwd heeft, komt Ilovajski mij nu voor als een Charon die in zijn boot al zijn sterfelijke kinderen het een na het ander de Lethe over voert.

Daar zijn dan die eerste jongens uit de omraming van het familiealbum gehaald, met de oudste mogelijk een veertig jaar ouder dan ik, met hun jonge moeder in het midden. Beide jongens met het gezicht

van hun vader: een groot voorhoofd, lichtblauwe ogen, regelmatige gelaatstrekken en tot aan het laatste ogenblik elkaar over hun moeders knieën heen bespattend met het roerloze water van de Lethe...

En daar is dan Varvara Dimitrijeva,* de geliefde vrouw van een niet-geliefde,—de vrouw die van een ander hield en haar leed onder de zon van Napels had uitgezongen en na de geboorte van haar eerste zoon was overleden—snel, met een boeket in de hand, mooi en in volle tooi—toen een geronnen bloeddeeltje in de stroom kwam en stroomde en het hart bereikte en Varvara Dimitrijeva met koralen overgoten werd, met het nog niet geronnen bloed van het Zuiden en van die eerste vreugde. Daar lag zij en wuifde met het eind van haar koralen halsketting naar haar achtergebleven zoon...

En de nevels boven de Lethe klaarden op—geen album ditmaal! Geen portret!—Nadja, levend, kastanjebruin en roze, iets verzengend-fluweligs als een perzik in de zon in haar granaatappelrode pele-rine (Proserpina!) die zij met een verdubbeld gebaar van huivering nu eens open-, dan dichtslaat—o nee, geen lijkwade! De mythe van de lijkwade kent zij niet, wij zijn allen levend, levend gaan wij de dood in—de een met een tak, de ander met een boek, een derde met een stuk speelgoed...

(Alles in deze boot verandert, behalve de veerman.)

Neem bij voorbeeld Serjozja, de levende afglans van een uitgeleefde generatie (o historicus, hoe heb jij daar *niets* van begrepen!) sierlijk, slank, met kleine bakkebaardjes op een kindergezicht, lichtend-zwarte ogen, geen roze, maar een helderbleke teint—een tot leven gekomen 1812!*—van een gravure, uit een familiekronek, als in zijn uniform (helaas een studentenuniform) groot en volwassen geworden.

(En dan komt er uit het diepste binnenste van mijn kinderjaren een geheimzinnig woord in mij op: Serjozja Bor-Ramenski...) Serjozja Bor-Ramenski, Raoul Dobri uit de meisjesroman Zinaïde Fleuriot... En over het geheel, het eeuwige visioen van een nog jong wezen: Ganymedes, door Zeus geroofd, de door een nymf geroofde Hylas van Hercules... Maar *deze* rivier—de Lethe—is een rivier zonder nymfen, een rivier zonder geluid, de Lethe die nergens naar verlangt, zelfs *zijn* wonderbaarlijke ogen niet nodig heeft.

Lieve Serjozja en Nadja, ik zie jullie voor mij in de lente van 1903

in een gezegend oord: het Genuese Nervi. Ik zie Serjozja in de schaduw van de kamer en van zijn moeder, Nadja in het volle licht, slechts door haar moeders schaduw doorsneden. De moeder bewaakt Serjozja, op Nadja past zij. Daar rijden zij gezamenlijk in een landauer naar de *bataille de fleurs*. Alle bloemen zijn voor haar, alle papieren erwten, met zand (misschien zelfs met lood) besmeurd, zijn voor de moeder. Een Italiaan werpt bij het afscheid aan een mooie vrouw een roos toe, aan een draak een waardeloos prul. (Hoe is Aleksandra Aleksandrovna, zelf een schoonheid met op veertigjarige leeftijd nog geen enkel grijs haar, er toch toe gekomen zich als een draak voor te doen?). Nadja lacht, moeder doet of haar neus bloedt, maar na die eerste excursie langs de 'marina' geeft zij de koetsier opdracht terug te keren—en dat eens en voor goed. Van die *bataille de fleurs* terug—naar de eenpersoonskamer, waarin de nog betrekkelijk-gezonde zuster met haar reeds ernstig-zieke broer samen logeerden en elkaar door hun gehoest uit de slaap hielden. Op Nadja is een student verliefd, Van-der-Vlas, geen Hollander, maar een Rus uit Kiev, hij is ook ziek, ook mooi, en Asja en ik noemen hem 'kloosterkater', omdat hij zo dik is, een uitermate zindelijke indruk maakt en omdat hij in een apart huisje woont, een soort kloostercel. Asja en ik bezorgen Nadja briefjes van hem en soms ook omgekeerd, iets van haar naar hem. Dan geeft zij ons telkens een warme kus op het hoofd en drukt ons tegen haar gloeiende borst. Mijn moeder, zelf ook nog heel jong, houdt de geliefden een hand boven het hoofd, ook zij is ziek, en zij moet de haar zo onuitstaanbare Aleksandra Aleksandrovna urenlang bezighouden met voor haar al even onuitstaanbare huishoudelijke praatjes: met observaties, overwegingen, soms ook met verzinsels als hoe je bij voorbeeld rapen moest inzouten... (Later, tegen ons: 'Laat haar die maar in het zout leggen! Ze zal ze zelf immers eten!')—om de waakzame cipier af te leiden totdat die geen benul van de tijd meer heeft. Maar op een zalige dag kwam er een eind aan die zaligheid. Aleksandra Aleksandrovna brak de behandeling af met de uitvlucht dat het leven zo duur was (twee personen op één kamer, pension vijf franken—miljoenen...), maar in werkelijkheid vanwege Nadja's veroveringen (de ondegelijke samenstellingen van die 'successen') en nam de kinderen uit Nervi met zijn zeelucht mee naar het bedompte landgoed 'Spasskoje' van de Ilovajski's. Nadja huilt, Van-

der-Vlas huilt en niet alleen hij (tranen met tuiten vergoot nog een heerschapp met een grote, rossige baard, zelfs niet iemand uit ons pension, iemand van wie Nadja zelfs nooit notitie had genomen), onze moeder huilt, Asja en ik huilen, de keurige Serjozja huilt uit eerbied voor zijn moeder niet, maar kijkt uit de equipage onverpoosd achterom — naar Nervi, zou je toen hebben gedacht, maar, zoals later bleek, naar het leven.

De moeder. Een moeder was zij voor haar zoon, niet voor haar dochters.* Moge haar schaduw het mij vergeven en zelfs constateren dat ik allereerst en allerlaatst geen oordeel vel. Er is een Oekraïens sprookje dat gaat over een eigen moeder en over een peettante. 's Nachts loopt een meisje langs de kerk, zij ziet er licht branden en gaat naar binnen. Er wordt een dienst gehouden, heel stil, een onbekende priester en ook de gelovigen zijn vreemden: sommigen had zij in lang al niet gezien, anderen zelfs nooit. Plotseling klopt iemand haar op de schouder. Zij draait zich om en ziet: haar overleden peettante. 'Gauw, ren weg meisje, want je eigen moeder is hier, als die je ziet, zal ze je in stukken scheuren!' — Maar het was al te laat: de moeder heeft haar gezien en baant zich dwars door de menigte heen een weg naar haar toe. Het meisje zet het op een lopen, de moeder zit haar op de hielen en zo jagen zij over de lege velden achter elkaar aan (de dochter over de aarde, de moeder achter haar aan langs-en-boven-de-grond). Maar de peettante is aan hun zijde, ze laat haar petekind niet in de steek, onder het rennen bekogelt zij de echte moeder met het teken des kruizes en zo weet zij het meisje door telkens weer een kruis te slaan te bevrijden. Eindelijk — komt het eind in zicht. De rand van het dorp, de eerste boerenhut. De hanen kraaien. En de peettante zegt bij het afscheid: 'Loop nooit meer 's nachts een kerk in, meisje, als je daar licht ziet branden. Het zijn zielen die geen rust hebben gevonden en daar bij een priester die zijn zieleheil niet gevonden heeft gaan bidden. Als ik er niet was geweest, zou je bloed-eigen moeder je verscheurd hebben; van het ogenblik van haar eigen dood af scherpt zij haar tanden voor jou.'

Wanneer ik dit sprookje ging vertellen, zoals in die gevallen altijd ter verduidelijking voor mijzelf, en als ik dan vragen stelde als: waarover gaat het? Waarom? — antwoordde slechts een van mijn

toehoorders, een toehoorder, categorisch: 'Heel begrijpelijk! Jaloezie. De dochter is immers de mededingster.' Postume jaloezie op het jong zijn, van een ongelukkige op de fortunlijke, van een dode op een levende. En—om tot Aleksandra Aleksandrovna terug te keren, de niet tot rust gekomen hartstochten van een dode, van een die *nooit* had geleefd. Aleksandra Aleksandrovna *hééft* immers nooit geleefd. Als jonge, mooie vrouw trad zij in het huwelijk met de oude Ilovajski, vanwege zijn geld en om zijn naam. Zo kreeg zij de sleutels aan haar gordel en een kruis op haar rug. Hij was meedogenloos jaloezers op haar, heette het bij ons. De onbuigzame oude man aanbad haar schoonheid. Hij liet haar geen stap van zich vandaan gaan, slechts éénmaal mocht zij met een vertrouweling van hem naar een bal, iets dat hij haar daarna de rest van haar leven voor de voeten heeft geworpen. En dat om niets. Zij was trots en hem trouw. (Zij daalde gewoon niet tot ontrouw af, evenmin als zij voor haar eigen schoonheid concessies deed. Zo zie ik haar nog steeds staan, in een houding alsof zij haar eigen schoonheid een steuntje moest geven.) Er kwamen kinderen. Kinderen die onmiddellijk door de traditionele muur van voedsters, njanja's, *bonnes*, *gouvernantes*, *gouverneurs* van haar werden gescheiden. Om niet te spreken van de waterscheiding tussen het ouderlijke boven en het beneden der kinderen. De kinderen woonden inderdaad onder hun ouders, als onder hen verborgen en verdrukt: dat waar de ouders met heel hun gewicht, met al hun zwaarte op liepen, was voor de kinderen een boven, dat is, lag eigenlijk gewoon op hun hoofd. Als atlanten die het hemelgewelf ophiielden met de hemelingen. (Niet voor niets had hun 'beneden' gewelven!) Daaraan hebben zij zich dan ook vertild. Maar terug tot hun opvoeding: hoe kon je hier tot je kind—doordringen? Dwars door heel die taaie laag van slaafsheid dringen? Daar was *veel* liefde voor nodig. Maar kun je—ik stel de vraag alleen—maar is het wel nodig, maar is het al zo onherroepelijk uitgesloten om het kind van een niet-geliefde lief te hebben, van iemand aan wie je misschien zelfs een hekel hebt? Anna Karenina kon het, maar dat was een zoon; een zoon in haar, een zoon van haar, een in haarzelf geworden zoon, de zoon van haar ziel. Zo'n zoon bleek voor Aleksandra Aleksandrovna haar laatste kind te zijn—Serjozja, kind van haar ziel en lichaam; *zij* nog levend als zij niet al van de aanvang af was gedood.

Er is geen lichamelijke gelijkenis zonder geestelijke. En wanneer Serjozja die een en al zachtmoedigheid, schroom en tederheid was, op het eerste gezicht geestelijk het tegenovergestelde van zijn moeder leek, dan kwam dit omdat men hem met haar vergeleek, zoals zij nu was en niet toen zij even oud was als hij. En gaf zij soms geen blijk van een hogere ootmoed, toen zij in het huwelijk trad met een niet-geliefde man en zich daardoor eens en voor goed onderwierp? Verootmoedigd net als haar zoon die zich zonder ook maar één gedachte van protest aan diegene zou binden die *zij* hem met een optrekken van haar wenkbrauwen zou hebben aangewezen. Alleen zien wij in de door het leven nog niet aangeraakte Serjozja de rust van de onderwerping, in haar de verbittering van de onderworpenheid.

Ondertussen was het leven de mooie vrouw wel een weinig gaan omvormen. Wanneer je weet dat je nooit ergens heen kunt, begin je hier te leven. Zo is het. Je past je bij het leven in een cel aan. Wat op de drempel waanzin en wetteloosheid leek, wordt tot de maatstaf aller dingen. Aan de andere kant laat zich de cipier bij het zien van de onderworpenheid vermurwen, hij zal wat door de vingers zien en zo begint die monsterlijke bond, maar ook de echte band tussen de gekerkerde en zijn bewaker, tussen degeen die geen liefde kan geven en degeen die geen liefde ontvangt en de boetsering van haar naar zijn beeltenis en gelijkenis. Maar hoe kan hier sprake zijn van 'beeltenis en gelijkenis'? Tussen een oude man, een geleerde en een niet van hem houdende mooie vrouw? Wat had Aleksandra Aleksandrovna van Dimitri Ivanovitsj kunnen 'overnemen'? Geschiedenis, zijn levenswerk? Nee, die geschiedenis schreef hij zelf en alleen. Ideeën soms? Die lieten haar als iedere rechtgeaarde vrouw koud (ze zouden het niet als... maar daar er geen 'als' was...). Maar om geen nutteloze vragen te stellen — het enige wat zij van hem kon overnemen waren zijn methoden. Zijn methoden van zuinige huisvader, van het de huishouding doen, van het kinderen grootbrengen, van het rechtlijnige denken enzovoort. Methodes die bij haar direct ont-aardden in gewoonten en zelfs manieachtige bevliegingen, immers, er geldt één wet voor het land en een andere voor het huis, er is één waarheid in de boeken en een andere in het leven. Heel Ilovajski's onverdraagzaamheid ten aanzien van anderssoortigen werd binnenshuis overgedragen op de enige Duitse huishoudster, heel zijn theorie